

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Orta Anadolu'da ziraî işletme meseleleri

Yazan

Wilhelm von Flüge

(İstanbul)

I

Aynı kalite ve miktarda hammadde işleyen ve aynı kabiliyet ve randımanı haiz iş kuvvetleri çalıştıran muayyen bir sanayi fabrikası, nerede istihsalde bulunursa bulunsun, istihsal vetiresinin nihayetinde daima aynı miktar mamul elde eder. Ziraatte ise vaziyet bambaşkadır. Burada istihsal neticesi her şeyden evvel seneden seneye değişen iklim şartlarına bağlıdır. Gerçi iklim şartlarını bir dereceye kadar keşfetmek mümkündür, fakat bu, ancak büyük güçlükler ve kayıtlar altında temin edilebilir. Esasen bu sebepten dolayıdır ki, her bölgenin istihsal neticesi aynı olmamakta, her senenin istihsalı önceden hesaplanamamakta, hattâ, iklim şartlarının uzun veya kısa dalgalar şeklinde periodik olarak tekerür edip etmeyeceği hakkında kat'î malûmatımız olmadığından, uzun senelerin ortalaması bile ancak bazı kayıtlar altında tesbit edilebilmektedir. Orta Anadolu ikliminde bu periodik dalgalanmalar bilhassa ehemmiyetlidir : Yusufun 7 sene bolluk ve 7 sene kıtlık olarak tâbir ettiği rüya hakkındaki hikâyeye de benzer iklim şartları altında doğmuştur. Ayrıca, istihsal şartları da bölgeden bölgeye değişmektedir. Filhakika, her bölgede ve hattâ her ziraî işletmede iklim şartlarından maada toprağın kimyevî, biolojik, fizyolojik ve bakteriyolojik vasıfları ve rütubet, güneş şularının meyli gibi bir çok şartlar birbirinden tamamiyle farklıdır. İklim farklarına bu değişiklikler de inzımam edince, muayyen bir bölge veya işletme için câri olan ziraî bir kaidenin kayıtsız şartsız diğer bir bölgeye veya işletmeye tatbiki mümkün olamamaktadır. Bundan çıkan ilk netice şudur : **Çiftçinin ampirik bilgisi** muayyen şartların tahakkuku halinde elde edilen rasyoel, «ilmî» kanunların yerine tamamiyle kaim

olamazsa da, bu bilginin bir ehemmiyeti haiz olduğu da inkâr edilemez. Fakat yine buradan şu neticeye vâsıl olmak mümkündür ki, diğer bölgelerde elde edilen ameli tecrübeler, tamamiyle farklı şartların mevcudiyeti halinde bilhassa dikkatle tatbik edilmelidir. Büyük tecrübeye sahip olan Aşağı Pomeranyalı veya Oregonlu bir çiftçi tecrübelerini ne Yukarı Pomeranyada veya Nevada'da, ne de muhtemelen Orta Anadolu'da muvaffakiyetle tatbik edebilecektir.

Bu mülâhazalarımızı başlangıçta serdetmemizin sebebi, aşağıda karşılaşacağımız düşüncelerin ve tekliflerin ehemmiyetini daha şimdiden ortaya koyabilmektir. Bu gibi tekliflerden maksat mümkün veya muhtemel olanı göstermektedir. Seneden seneye değişen iklim şartlarını da nazarı itibara alarak yapılan uzun tecrübeler, bize, ileri sürdüğümüz fikirlerin doğru olup olmadığını gösterecektir. Burada şu hususa da işaret edelim ki, deneme istasyonlarında yapılan tecrübeler kâfi değildir; bunun sebebi bu gibi istasyonlarda, toprak şartlarının esas itibariyle farklı olmasından ziyade, bir işletme unsurunun, yani rantın hiç bir rol oynamamasıdır. Zira çiftçinin, maliyet masraflarını hiç nazarı itibare almadan istihsalı arttıracığı beklenemez, bilâkis çiftçi kendi ekonomisinde iktisaden de mevcut olabilmelidir. Bu gibi tekliflerin kıymeti bakımından, yeni yapılacak tecrübelerden ziyade, bu tekliflerin binlerce senelerdenberi yapılmış olanlara intibak edip etmemesi mühim bir rol oynamaktadır. Çiftçinin bugünkü bilgisi bu binlerce senelik tecrübelerin neticesidir. Bu görenek hakkında yapılan araştırmalar pek de semereli olmamıştır; buna rağmen çiftçinin bu bilgisi hakkında malûmat elde etmek hususunda istifade edilebilecek bir kaynak vardır, o da bütün bu hikmeti toplayan **ata sözleridir**. Bu sebepten dolaydır ki, aşağıdaki izahatımızda, teklif ve tesbit edilen her hususun doğruluğunu, mümkün olduğu nisbette, köylünün bu an'anevî bilgisine uygunluk derecesine göre araştırdık ve bu maksatla ata sözlerini ilâve ettik. Zira, (ilk ata sözünü zikredelim) «köylünün bildiğini tilki bilmez». [*]

Burada ikinci bir hususa da işaret etmek lâzımdır : Yazdıklarımız **Orta Anadolu** ziraatine mütedairdir, binaenaleyh Türkiyenin, ekseriya tamamiyle başka şartlar arzeden bol yağmurlu bölgeleri için câri değildir; zira bu bölgelerde başlıca mesele olan sulama meselesi tamamiyle farklı bir mahiyet arz etmektedir. Aynı şekilde, mülâhazalarımız bu farklılaşmanın daha bariz bir surette belirlediği Orta Anadolu'da sun'î sulama ile yapılan ziraati de alâkadar etmez. Bundan başka mülâhazalarımız

[*] Ata sözleri tamamen, **Christiansen - Weniger** ve **Osman Tosun**'un «Anadolu köylüsünün ata sözlerinde kuru ziraat», Ankara 1939, adlı eserinden alınmıştır.

Adana bölgesinde ve kısmen Batı sahillerinde mevcut olan büyük hususi işletmeler için de mevzubahs olmadığı gibi, Orta Anadolu'da devletin yeni kurduğu makineli işletmeler için de cari değildir; zira bunlarda işletme ve rantabilite meseleleri çiftçinin işletmesinde olduğundan tamamiyle farklıdır.

II

Orta Anadolu ziraatının en mühim meselesi onun ister istemez **tek taraflı bünyesinden** doğmaktadır. Her ilkbahar ekimi kuraklık devresinin erkenden başlaması tehlikesine maruz bulunduğu için, bundan mümkün mertebe sakınılmakta veya güz ekimi kâfi miktara vasıl olmazsa ancak o zaman yapılmaktadır. Anadolu çiftçisi bu durumu gayet iyi bilmektedir ve bunun için bir de atasözü vardır : «Yazlık olursa evlâdına gösterme, yak, o da ekmesin». Bunun gibi, kurak bölgede yayılmış olan sayısız diğer kaideler de bu ifadenin doğruluğunu teyid etmektedir : «Güzlüğe uyar olmaz.» «Bir dönüm güzlük on dönüm yazlığa bedeldir.» «Güzden ek buğdayı, olur olmaz deme; eğer yaza kalırsa, ya saman tükenir, ya tohum, yahut ta öküz ölür.» «Yazlık eken her sene aç kalır; güzlük eken on senede bir aç kalır.» «Kışın eken yazın biçer.» Ekilen tohum miktarı ile elde edilen ortalama randıman arasında gayet sıkı bir münasebet mevcut olduğundan, yaz ekiminde böyle bir zarar rizikosunun çiftçinin hesaplarına ne şekilde bir tesir yapacağı şu sözden anlaşılabilir : «Güzlük varlık getirir, yazlık tohum götürür.»

Bu durumun tabii neticesi, **hemen hemen sadece kış buğdayının ve kış arpasının ekilmesidir**. Anadolu'nun bazı bölgelerinde çavdar buğdaya nazaran belki daha müemmen ve daha yüksek randıman vermekle ve çavdarın bıraktığı fazla saman yem ve gübre temini bakımından daha büyük faydalar sağlamakla beraber, kış çavdarı bile ancak bir kaç bölgede ekilmektedir. Fakat «çavdar çiftçinin üveyisi sayılır». Çavdara bu kadar az önem verilmesinin sebebini her şeyden evvel beslenme ihtiyaçlarında aramak lâzımdır : «Buğday bolluk ekini, çavdar kıtlık ekidir»; «Çavdar unundan baklava olmaz». Diğer sebepler meyanında beyaz küf denilen hastalığın Anadolu'da doğduğu tehlikeler zikredilebilir. Gerçi ekinin kimyevi maddelerle ilâçlanması suretiyle beyaz küfe karşı açılan mücadelelerin müessiriyeti yapılan tecrübelerle anlaşılmalıdır. Fakat köylünün geliri esasen az, ilâçlama masrafları da bilâkis yüksek olduğundan, bu mücadeleler bir hayli müşküllerle karşılaşacaktır.

Umumiyetle Orta Anadolu'da senelik yağmur miktarlarının her sene mahsul elde edilmesine kifayet etmemesi, bilâkis iki yılın yağmurundan bir yıl için faydalanılması çiftçinin ekseriyetle tarlasını bir sene ekmesine

ve ertesi sene **nadasa** bırakmasına sebep olmaktadır (ki bu nadas esasen umumiyetle gayet iyi ve faydalı bir şekilde icra edilmektedir). Fakat bu keyfiyet, çiftçiyi arazisinden ancak 2 senede bir istifadeye mecbur kılmakta ve tabiatıyla gayri safi randıman da bundan çok mutazzarır olmaktadır. Çiftçinin bu gayri müsait vaziyetle nasıl mücadele ettiğini, buna rağmen mevcut iklim şartları altında yine de ezilip muvaffak olamadığını «Anıza ektik, denize döktük»; «Ya herket, ya terket» gibi bu mevzuyla ilgili sayısız ata sözleri ve onun toprağı ile yaptığı şu cazip konuşma göstermektedir : «Niçin vermedin ey anız ? Geçen sene verdim ya, domuz». Bu yüzden çiftçi, gayet haklı olarak, yağmurlu bir yaz mucizesine inanmaktansa atalarının tecrübelerine itimad etmeyi tercih etmektedir : «Yağmur duasına çıkmaktansa herket etmek evlâdır.»

Kış buğdayının tek taraflı ekimi çiftçi ekonomisinde gayet muvazenesiz bir düzen yaratmaktadır. Filhakika zürra mevcut iş gücü ve çift hayvanları ile ancak senenin yarısında hakikaten faaliyette bulunmaktadır. Senenin geri kalan kısımlarında ise iş gücü talebi çok düşüktür. Buna mukabil sonbaharda ekim esnasında faaliyet azamî haddine vardığından iş gücü istimali bu mevsimde en yüksek seviyesine varmaktadır. Bu gayri müsait durum, iklim şartları dolayısıyla sonbahar ekimi müddetinin her sene aynı olmaması yüzünden daha da kötüleşmektedir. Bu müddet, yazın tamamıyla kuruyup sertleşmiş olan toprağın işlenebilmesini mümkün kılan ilk sonbahar yağmurunun düşmesiyle başlamakta ve kışın başlangıcına, yani takriben Kasım ayının ortalarına kadar devam etmektedir. Sonbahar yağmurları erken düşerse, bu müddet nisbeten uzamakta (bu takdirde müsait bir mahsul ihtimali çoğalmaktadır), sonbahar yağmurları bilâkis geç kalırsa, tarlaların ekimi işinin kısa bir zamana sıkıştırılması icap etmekte ve binnetice mevcut arazinin ehemmiyetli bir kısmı bizzarure işlenemediği gibi kalmaktadır. (Bu halde, ilkbahar ekimi hakkında söylediklerimiz de nazarı itibara alındığı takdirde, mecmu randıman muhtemelen gayri kâfi olmaktadır.)

Anadolu ziraatinin en ehemmiyetli veçhesini teşkil eden bu vakıadan iki mesele ortaya çıkmaktadır :

a) Çiftçi ekonomisini muhtelif bakımlardan teşkilâtlandırmak, bu suretle iş gücü talebini intizama sokmak ve o ekonomi dahilinde bir düzen temin etmek çareleri bulunabilir mi ?

b) Sonbahar ekimini kolaylaştırarak çiftçinin daha geniş sahaları emniyetle işlemesini sağlayacak çareler var mıdır ?

III

Orta Anadolu ziraatine daha büyük bir muvazene temin etmek için en tabii vasıta, ilkbaharda, büyük bir tehlikeye maruz kalmaksızın ekilebilen kültür nebatlarıdır. Orta Anadolunun kurak iklim şartları altında, ilkbaharda herhangi bir rizikoya maruz kalmadan ekilebilen nebatlar tabiidir ki enderdir. Bu bakımdan diğer memleketlerde — her şeyden evvel Güney Rusya steplerinde ve Birleşik Amerikanın kurak bölgelerinde — benzer şartlar altında elde edilen bütün imkânlar dikkatle incelenmeli, fakat bu arada tecrübe istasyonlarının ziraat ve işletme münasebetleri bakımından arzettiği istisnai şartlar değil de, uzun senelere mütevakkıf geniş tatbikat nazarı itibara alınmalıdır. Türkiyede halen **bir tek** nebat için elde edilmiş neticeler mevcuttur. Bunlar bu nebatın ilkbaharda ekilebileceğini ve fiiliyatta yapılacak geniş tecrübelerin de muvaffak olacağını göstermiştir.

Eskiden Orta Anadoluda **aspur** boya maddelerinin temini için ekiliyor ve safranın bir ersatz'ını teşkil ediyordu. Sentetik boya maddelerinin imali ile istihsal tamamıyla ortadan kalkmıştır; fakat umumiyet itibarıyla nebatlar yabancı olarak muhafaza olmuştur. Esasen bu nebatın Orta Anadolunun iklim şartlarına uygun olduğunu zikrettiğimiz bu son vakıa göstermektedir.

Aspur, ihtiva ettiği yağ miktarı hiç de ehemmiyetsiz olmayan (takriben % 25 - 26) dikenli bir nebattır. 1930 senelerinde Eskişehirde her iki deneme istasyonunda da aspur üzerinde tecrübeler yapılmış ve bunlardan iyi neticeler alınmıştır. Bunun üzerine Eskişehir civarındaki bir çok ziraî işletmeler aspurdan tazyikle yağ elde etmek ve bunu ev işlerinde kullanmak üzere istihsale başlamışlardır, ki bu çok mühim bir noktadır. Almanlar harpten evvel Eskişehirden bir miktar aspur almışlar ve bunu Rumanyanın kurak bölgelerinde tohum olarak kullanmışlardır. Rusyanın Besarabyayı işgal etmesiyle durdurulan istihsal hakikaten iyi neticeler vermişti. Güney Rusyanın kurak bölgelerinde, Sovyetler de muazzam aspur ziraatine girişmişlerdir. Bu bölgede de hiç de küçümsemeyecek neticeler alındığı söylenmektedir.

Aspur için sürüm piyasası teminine muvaffak olunduğu takdirde, bu nebatın Orta Anadolunun kurak bölgelerinde de büyük ölçüde yetiştirilmesi mümkün olabilir. İlk senelerde esasen az olan mahsul için nisbeten yüksek fiyatlar — istihsal teşvik için — tahakkuk ettirilebilir ve köylüye mahsulünün bedeli bu fiyat üzerinden zamanında, yani tohumun ekilmesinden evvel verilebilirse, bu, verilecek bütün öğütlerden daha faydalı olur. Türk çiftçisinin fevkalâde muhafazakâr olduğu, onun iktisadî

şartlara ve piyasa münasebetlerine intibak edemediği hususunda ileri sürülen iddiaların ne kadar yersiz olduğunu Trakya'daki ay çiçeği ekiminde son on sene zarfında müşahade edilen şayanı hayret inkişaf göstermektedir; 1930 senelerinin başlangıcında ay çiçeği ekimi o kadar azdı ki, istihsal miktarı statistiklerde dahi gösterilmiyordu; Balkan memleketlerinden hicret edenler bu ziraati teşvik etmişler, fakat bu hususta bilhassa müsait fiyatlar da müessir olmuş ve esas itibariyle müsait olmayan şartlar altında yapılan istihsal öyle artmıştır ki, bugün ihracatta ve Türkiyenin yağcılık sanayiinde senede 100.000 tondan fazla bir miktar işgal etmektedir. Fakat hiç şüphesiz çiftçi de emeğinin ve rizikosunun tazmin edilmesini ister : «Çiftçi duyduğunu değil, gördüğünü yapar.» Anadolu çiftçisi kendi menfaatinin hakikaten korunduğunu görürse, o zaman diğer kimselerden öğrenmeye de hazırdır : «Bin bilen olsan bir bilenden öğrenmelisin.»

Aspur bu suretle, çiftçi ekonomisinde ekilen tohum ve alınan mahsul arasında muntazam bir âhenk temin eden bir ilkbahar nebatı olmakla kalmayacak, ayrıca çiftçiye muazzam bir diğer fayda da temin edecektir. Yapılan tecrübeler aspurun su ihtiyacının çok az olduğunu ve binaenaleyh bu nebatın kış buğdayının ekimini takip eden senede dahi ekilebileceğini göstermiştir. Aynı şey bugün daha müsait bölgelerde ve daha küçük mikyasta keten tohumu için yapılmaktadır; aspur kuraklığa karşı çok daha fazla mukavim olduğundan böyle bir imkânın bu nebatın ekimi bakımından daha büyük olması icap eder. Bu tahminler geniş tatbikat neticesinde veya Orta Anadolu'nun daha müsait su şartları arzeden bölgelerinde tahakkuk edecek olursa, bundan gerek işletme ve gerek dış ticaret bakımından çok mühim faydalar elde edilecektir. Zira bu takdirde şimdiye kadar takip olunan kış buğdayı + nadas münavebesi yerine, kış buğdayı + aspur + nadas sırası takip olunabilecektir. Bu demektir ki, mevcut arazi şimdiye kadar olduğu gibi 2 senede 1 defa ekilebileceği yerde, 3 senede 2 defa ekilebilecektir. Bu suretle ziraate açılan topraklar muazzam bir mikyasta artacaktır. Takip edilecek sıra neticesinde dış ticaret bakımından elde edilecek mühim fayda şudur : Orta Anadolu'nun iklim şartları altında buğdayın istihsal masrafları hemen hemen daima nisbeten yüksektir; zira iklim şartlarının elverişli olduğu senelerde dahi bitkilerin büyüme devresi mutedil iklimli memleketlere kıyasen o kadar kısadır ki, buğdayın ihtiva ettiği karbonhidratların inkişafı için kâfi derecede zaman kalmamaktadır. Bu yüzden, Orta Anadolu iklimi karbonhidrat ihtiva eden bütün nebatların istihsaline müsait bulunmamaktadır. Yağ buna mukabil entansif güneş şualarına muhtaç olan tipik bir madde-dir; bu takdirde, tabii şartlar bu madde bakımından muhakkak ki çok

daha müsaittir. Bu sebepten dolayıdır ki, Türkiye hububat ziraati, istihlâk etmediği buğday fazlasını dünya piyasasının normal olduğu zamanlarda dahi maliyet masraflarını karşılayacak bir fiyata sürmek hususunda daima güçlüklerle karşılaşmıştır. Yağlı tohumlar umumiyetle daha kolaylıkla sürülebilmektedir. İstikbalde, Mançuryanın soya istihsalı dünya piyasalarından çekildiği takdirde, bu maddenin sürümü muhtemelen çok daha kolay olacaktır. Bu suretle Türkiye ekonomisi sürümü güç olan bir madde yerine sürümü kolay olan bir madde kazanacak, çiftçi işletmesinin mecmu varidatı da hububat ve aspirun gayri safi randımanının artması neticesinde çoğalacak, işletmelerin masrafları ise iş gücü ve hayvan kuvvetlerinin daha muntazam bir şekilde tevzii dolayısıyla düşecek ve elde edilen mahsul birimi başına düşen istihsal masrafları azalacaktır.

Çiftçinin sonbaharda işlerini kolaylaştıran ve eskisinden daha geniş arazileri ekmesini mümkün kılan çareler var mıdır ?

Evvelâ, **şimdiye kadar ziraate açılmamış topraklar Anadoluda pek çoktur.** Fakat, bu durumu mübalâğa etmemek icap eder. Bir çok bölgelerde ekilebilir topraklardan tamamiyle istifade edilememiştir. Üstünkörü yapılan bir müşahede neticesinde bunun böyle olmadığı zannedilebilirse de, evvelâ yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı, ekilen toprakların yarısının nadasa bırakıldığını unutmamak icap eder; bundan başka, ağaç yetiştirme imkânları müsait olan memleketlerde ormanlarla kaplı olan geniş topraklar Orta Anadoluda çıplak kalmıştır. Nihayet şunu da nazarı itibara almak lâzımdır ki, şimdiye kadar işlenmiş olan topraklar en iyi topraklardır ve şimdiye kadar ekilmemiş olan topraklar bundan böyle işlenecek olurlarsa, **Thünen**'in kanununa göre, bizzarure istihsal masrafları artacaktır. (Bu husus hiç olmazsa Orta Anadolunun kurak bölgeleri için caridir. Fakat sıhî ve tarihî sebeplerden dolayı ziraate açılmamış bir çok tarlaların ve mühim miktarda zengin ihtiyatların bulunduğu Batı Anadolunun geniş ve zengin topraklı vadileri için aynı kanun aynı derecede cari olamaz.) Herhalde Orta Anadoluda bazı bölgelerde, çiftçi sonbaharda ekimi arttıracak vasıtalarla techiz edildiği takdirde ziraate açılması mümkün olan geniş topraklar mevcuttur.

Bugün bu meseleyi halledecek çare **makinedir.**

IV

El işçiliğinden ve hayvan kuvvetinden makineli istihsale geçişin mânâsı nedir ? Emek gücü yerine makine demek, çiftçi işletmesinde esasen mevcut olan ve hiç bir hususî masrafa muhtaç olmayan el işçiliği yerine, sermaye ile temin ve muhafaza edilen bir istihsal vasıtasının

kullanılması demektir. Hayvan kuvveti yerine makine demek, esas itibarıyla zati ekonomide yetiştirilen ve zati ekonomide temin edilerek «mutlak», yani fiiliyatta satışa arz edilmeyen, yemlerle beslenen bir istihsal vasıtası yerine sermaye ile temin ve muhafaza olunan bir istihsal vasıtasının geçmesi demektir. Bütün bu hâdise şu halde esas itibarıyla **emeğin entansif bir rol oynadığı bir ekonomiden, sermayenin entansif bir rol oynadığı bir ekonomiye geçişten başka bir şey değildir.** Binaenaleyh biz şimdi böyle bir geçişin Orta Anadolu ekonomisinin hususî şartları altında muvafık ve mümkün olup olmadığını tetkik edeceğiz.

Burada, esasen daha evvel de zikrettiğimiz bir husus ehemmiyet kesbetmektedir ki, o da Anadolu işletmelerinde çiftçinin emeğinden senenin kısmı azamında çok az bir derecede istifade edilmesi, bir çok mevsimlerde ise hiç istifade edilmemesidir. Makine kullanılması ile, bu müddet esnasında esasen tamamiyle istifade edilemeyen mevcut iş gücünün vaziyeti büsbütün kötüleşecektir. Meselâ, çiftçiye bir çok defalar ekinini harmanda döverken harman makinesi kullanması tavsiye edilmiştir. Fakat hasadı müteakip haftalarda, eski harman ve buğday savurma usulüne göre buğday taneleri elde edilmekte ve bu müddet zarfında çiftçinin başka hiç bir işi bulunmamaktadır; zira yazın, artık otların çıkmasına mâni olan kuraklıkla nadas işleri nihayete ermiştir; toprağın sürülmesi ve ekilmesi ise yine ancak ilk sonbahar yağmurundan sonra başlayacaktır. Binaenaleyh çiftçinin günlerce, haftalarca çalışarak yaptığı işleri bir kaç saatte başaran harman makinesinin kullanılması, bu müddet esnasında çiftçinin elinden bütün çalışma imkânlarının alınması ve ayrıca işsizliğini ödemesi demektir. Bundan başka, çiftçi için mühim bir iktisadî mahzur ortaya çıkmaktadır : Orta Anadolu'da kuru ot bulunmadığından hayvanlar hemen hemen tamamiyle samanla beslenmektedir. Döğen samanı taneden tamamiyle ayırmaktadır. Halbuki harman makinesi bunu yapamamaktadır. Hattâ saman kıyıcılarla bile bu kadar iyi netice elde edilmemektedir. Orta Anadolu hayvanları aza kanaat etmek mecburiyetinde olmalarına rağmen harman makinesinin çıkaracağı saman onların beslenmesine kifayet edemez. Bu takdirde çiftçi muhtemelen harman makinesinden elde ettiği samanı bir de döğenden geçirecektir. Binnetice çiftçi bu müddet esnasında esasen gayri iktisadî olan emek gücü tasarrufunda dahi bulunmadığı gibi bir de harman makinesinin masraflarını ödemek mecburiyetinde kalacaktır.

Bununla, harman işlerinin ıslah edilemeyeceğini söylemek istemiyoruz. Böyle bir ıslah zarureti evvelâ, buğdayın savrulması için lâzım gelen müsait rüzgârların devamlı ve müemmen olmadığı bazı bölgeler için varittir. Çiftçi de bunu bilmektedir : «Harman yel ile, düğün el ile». Bu

bölgelerde çiftçiye elverişli üfürücülerle yardım edilebilirse, bu mühim bir fayda teşkil eder. Bundan başka döğenle elde edilen taneler temiz değildir, başka tanelerle karışıktır. Bunun için tohum miktarının fevkalâde yüksek olması lâzımdır ve bu yüzden ekilen tohumların ancak bir kısmı çıkmaktadır. Çiftçi tohumunu ekerken şöyle der :

«Bu taşa,
Bu kışa,
Bu boşa,
Bu kurda,
Bu kuşa,
Bu da bana.»

Fakat o da bilir ki, daha iyi tohum kendisi için de faydalıdır. «Ek arıyı, al karıyı.» «Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını.» «Tohumunu değıştir, velev ki komşudan olsun.»

Köylere basit ve ucuz tohum temizleme âletleri temin edilebilirse, bundan muhakkak büyük fayda elde edilir. Köy bu âleti kollektif olarak da kullanabilir, zira harman sonu ile ekim başlangıcı arasındaki müddet umumiyetle, bütün çiftçilerin bu âletten istifade etmesini mümkün kılacak kadar uzundur.

V

Fakat bu istisnalardan sarfınazar, senenin kısmı azamı makine kullanılmasına elverişli değildir; zira bu takdirde esasen boş olan emek gücünün çalışma imkânları daha da azalmaktadır. Buna inzimamen, Orta Anadolu ekonomilerinde insan kuvvetinin lüzumundan fazla miktarda bulunması, keyfiyeti daha da ciddileştirmektedir. «Ziraî İşletme» adlı araştırmaya göre 10 hektarlık araziye malik bir ekonomiye ortalama 7,4 faal nüfus («Arbeitsvollpersonen») ve 8,8 beslenmeye muhtaç nüfus («Ernährungsvollpersonen») isabet etmektedir. Sonbahar ekiminde ise vaziyet tamamıyla başkadır. Bu mevsimde faaliyet en yüksek seviyesine vardığından çiftçinin işini kolaylaştıran, tarlanın sürülmesini ve ekilmesini temin eden ve ekim sahasının genişletilmesini mümkün kılan her nevi makine çiftçi için şayanı arzudur. Fakat burada da iki tahditle karşılaşırız : Makine, kalite bakımından, çiftçinin el emeği ve çift hayvanlarıyla başaracağı işin aynını ifa etmelidir; saniyen makine kullanılmasından doğan sermaye masrafları işletmenin gelirine uygun olmalı, yani rantabiliteyi mutazarrır etmemelidir.

Umumiyetle **makine** demek, toprağı yırtan kara sapan yerine, toprağı döndürerek alt üst eden kulaklı pulluğun ikamesi demektir. Maamafih bugün Avrupa ve Amerikada dahi bir dereceye kadar ve muayyen şartlar altında bu nevi pulluğun faydadan ziyade mehzur tevlit ettiği söylenmektedir. Fransada çiftçi **Jean**'ın tecrübeleri ve Almanyada Prof. **Görbing**'in araştırmaları neticesinde ortaya atılan ve Amerika Birleşik Devletlerinde de ileri sürülen fikirler kulaklı pulluğun her zaman ideal bir âlet olmadığını ısrarla belirtmektedir; zira kulaklı pulluk toprağın bakteriolojik ve fiziki bünyesini ve tavını bozduğu gibi, her sene toprak tabakalarının alt üst olmasına da sebebiyet vermektedir. Toprağı yırtmadan veya alt üst etmeden havalandırmanın bazı ahvalde daha faydalı olduğu sık sık iddia edilmektedir. Orta Anadolu'da bu işleniş tarzının yayılmış olması ve uzun zamandanberi tatbik edilmesinin şüphesiz sebepleri mevcuttur. Bu sebepleri etraflı ve zahmetli pratik tecrübeler yapmadan — bu tecrübeler sadece nümune çiftliklerine inhisar etmemelidir — olduğu gibi inkâr etmek doğru değildir. Orta Anadolu topraklarında gayet ince bir humus tabakası mevcuttur; arazi pullukla derin bir surette sürülecek olursa, ölü topraklar satha çıkacak ve zararlı neticeler tevlit edecektir. Fakat, esas itibariyle, tav şartları Avrupadakinden tamamiyle başkadır. Çok sayanı hayrettir ki, Orta Anadolu'da, baharda ekin biçildikten sonra tarlada kalan köklerin altında toprak o kadar mükemmel bir tav durumu arz etmektedir ki, (Avrupada ise toprak bu halde ekseriya ölü ve tavsızdır) insanın toprağı taradıktan sonra bu köklerin arasına ekeceği gelir. Çiftçi bu durumun kendisi için arzettiği ehemmiyeti gayet iyi bilmektedir: «Evveli tav, ahiri yine tav.» «Tavsız ekme, tatsız yeme.»

Ayrıca, kulaklı pulluğun Orta Anadolu şartları altında toprağı çok küçültmesinden de korkulabilir: «Ağır kamgayı yel kaldırmaz.» Avrupalılara nazaran iyi olan bir tarla, her zaman için Orta Anadolu'nun rüzgârlarına uygun olmayabilir:

«Öküzün inek başlısı
Tarlânın ufak taşlısı
Kızın uzun saçlısı.»

İhtiyar **Kuttusow**'un sözlerini değiştirerek diyebiliriz ki, toprak kendisine en uygun biolojik muamelelere tâbi tutulduktan sonra, «kara sapan kullanmanın daha iyi (akıllıca), makineli pulluk kullanmanın ise kötü (aptalca) olması» mümkündür. Kara sapan Türkiyenin bir çok bölgelerinde gayet mükemmel olarak yapılmıştır; sapanın ayrıca bir takım parçaları da vardır. Bunlar toprağın işlenme tarzına göre çeşitli

şekillerde kullanılırlar. Meselâ Adana bölgesinde 12 çeşit sapanı rastlamak mümkündür. Çiftçi sapanın muhtelif işlerde mükemmelen kullanılmasının çok doğru olduğunu gayet iyi bilmektedir : «Zahire anbarı sapanın ucundadır.»

«Koşarsan burunlu demiri tarlaya,
Savurursun harmanı parlaya, parlaya.
Koşarsan burunsuz demiri tarlaya,
Savurursun harmanı ağlaya, ağlaya.»

Ayrıca, şu nokta da unutulmamalıdır ki, makine ve kulaklı pulluğun kullanılması, çiftçinin, yalnız toprağın işlenmesini değil, tohumu da ilgilendiren an'anevi bilgisinin kısmı azamını bir kenara atmak demektir. Bu husus bilhassa tohumun derinliği bakımından mevzubahistir. Orta Anadolu'da tohumun ekileceği derinliğin Avrupadakinden tamamen farklı olduğu gün gibi aşikârdır. Burada, tohumun derine ekilmesini şart koşan bir toz tabakasının toprağın yardımına ve himayesine koşması lâzımdır. Çavdar bile Anadolu'nun kurak bölgelerinde kökleri toprağın sathında bulunan bir nebat olmaktan çıkarak derin köklü bir nebat haline gelmiştir. Toprağın işlenme tarzını ve tohum şartlarını tamamen değiştirerek ıslah etmek istiyorsak bütün bu hususları gayet etraflı olarak incelemek ve tecrübe etmek icap eder. Aksi takdirde toprağını eski tecrübelerine istinaden fevkalâde dikkatle işleyen çiftçinin ampirik bilgisini tercih etmek icap eder :

«Yer damar, damar,
İnsan soy, soy.»

Ve çiftçi de toprağında ne kadar dikkat ve enerji ile çalışması lâzım geldiğini bilmektedir : «Toprak kadın gibidir, kendine karşı ne korkak, ne de kaba davranılmasını ister.»

Bundan başka kara sapanın işletme tekniğine çok uygun bir âlet olduğu da unutulmamalıdır. Sapan bir tek ameliyeyle bir çok fonksiyonları birden başarmaktadır. Halbuki Avrupa ziraatinde kaideten bir kaç ameliye sıra ile yapılmaktadır : Sürmek, tarlayı tarayıp sürgülemek, tohumu ekmek, tarlayı yine taramak ve bazan da merdanelemek ilh ... Sapanın bu faydası, Anadolu'da sonbahar ekimi için gereken zamanın gayet kısa olduğu nazarı itibara alındığı takdirde, bilhassa ehemmiyetle belirmektedir. Bu yüzdendir ki, makine kullanıldığı takdirde mütemmim parçalar öyle bir şekilde kombine edilmelidir ki, sonbahar ekiminde çiftçi için bir iş fazlalığı husule gelmesin, bilâkis iş miktarı azalsın.

VI

Çiftçinin el emeğine müstenit tecrübesinden, olduğu gibi, herhangi bir deneme yapmaksızın, makine istihdamına geçiş bakımından hiç de küçümsenemeyecek mahzurlarla karşılaşıldığını gördük. Şimdi de emeğin entansif bir rol oynadığı ekonomiden sermayenin entansif bir rol oynadığı bir ekonomiye geçişin **çiftçi ekonomisinin rantabilitesi** cihetinden mümkün olup olmadığını tetkik etmek icap eder.

Küçük işletmelerin iktisadî durumlarını doğru bir şekilde tetkik etmek fevkalâde güçtür, bu yüzden bu araştırmalara Avrupada da çok ender rastlanmaktadır. Türkiyede de böyle tetkikler yeter ölçüde yapılmamıştır. Bizim bildiğimiz yegâne eser, 1938 Ziraat Kongresine «Orta Anadolu Ziraî İşletme Hesapları» adı altında sunulan mükemmel rapordur [*]. Fakat Anadolu ziraatinin malî neticeleri hakkında bir fikir edinmek bakımından bu araştırmalardan ancak kısmen istifade edilebilir. Bunun sebebi, her şeyden evvel tetkik edilen işletmelerde sulama tatbik edilen arazinin ve hattâ tâli kültürlerin nisbeten yüksek bir hissesi bulunması ve binnetice seçilen işletmelerin Orta Anadolunun kurak bölge ziraati tipine tamamiyle uygunluğunun şüpheli olmasıdır. Bundan başka yapılan araştırmalar basit ve belki de emniyetli bir usul yerine fevkalâde karışık bir yol takip etmiş, yani miktarları tesbit etmekle iktifa etmiyerek işletme dahilinde cereyan eden hâdiseleri de para ile ifadeye çalışmış, bu suretle hedefleri gayet geniş olarak çizmiştir; bu ise ziraî işletmede, bilhassa çiftçi işletmesinde biraz tehlikeli bir tecrübedir. Nihayet yapılan araştırmalar, ziraî işletme rantını tesbit etmekten ziyade Anadolu çiftçisinin hayat şartlarını araştırmayı istihdaf ve bu bakımdan gayet mühim ve enteresan neticeler elde etmiştir.

Fakat burada Orta Anadolu çiftçisinin durumu bakımından mühim bir farkla karşılaşılır. Yapılan tetkiklere mevzu teşkil eden işletmelerin üçte ikisinin istihdalleri sahiplerinin beslenmesini temin etmeye bile kifayet etmeyecek derecede küçük olması asıl meselenin nerede bulunduğunu göstermektedir : **Orta Anadolu çiftçilerinin mühim bir kısmı bizzat kendi ziraatleriyle yaşayamamakta, hayatlarını idame ettirebilmek için büyük ölçüde geçici işlere muhtaç bulunmaktadır.** Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, çiftçinin faaliyetinin sene içine eşit olmayan şekilde dağılmış olması, kendisine senenin bazı zamanlarında mevsimlik tâli kazanç temin etmesini mümkün kılmaktadır. Çiftçi bu tâli kazancı ya diğer tarlalarda toprağın sürülmesi, sürgüden geçirilmesi ve hasad işlerini görmekle

[*] Heride daima «Ziraî İşletme» diye zikredilecektir.

temin edebilir — esasen Türkiye ikliminin çeşitliliği bu imkânı daha da kuvvetlendirmektedir — veyahut ta küçük sanatlarda veya sanayide çalşarak elde edebilir. Bu suretle Türkiyede kömür madenleri ve mensucat endüstrisi gibi bir çok sanayilerin daima tahavvül eden, vasıfsız, zaman zaman çalışan işçilerden mürekkep bünyesi kolaylıkla izah edilebilir. Bu yüzdendir ki, yerleşmiş vasıflı işçi noksanlığı ortaya çıkmaktadır. Fakat diğer taraftan yeni endüstrilere büyük miktarda işçi temin eden de yine Anadolu ziraatinin bu durumudur. Dünyada en çeşitli bölgelerin ve sanatların iş telâkkisinin birbirine Türkiyedeki kadar uyduğu ve binaenaleyh tâli meşguliyetlerin Orta Anadolu ziraatindeki kadar mühim olduğu pek az memleket vardır. Fakat bu durum, «tipik» Orta Anadolu işletmesinin malî vaziyetinin tesbitini fevkalâde güçleştirmektedir; zira tipler, yalnız icra olunan ziraat nevine göre değil, fakat belki de büyük ölçüde tâli meşgalelerin derecesine ve imkânına göre tayin edilmektedir.

Bu vaziyet karşısında, ziraî işletmenin malî kudreti tesbit edilirken, çiftçi ailesinin gelir ve masraf durumu hakkında tamamen doğru ve canlı bir fikir vermek mümkün olamamıştır. Bilâkis bu bakımdan yapılan tecrübelerin bu ekonominin durumunu doğru bir şekilde canlandırmaktan ziyade ziraî işletmenin taslağını çizdiğini itiraf etmek icap eder. Fakat bizim vazifemiz ziraî işletmenin bizatihî ne kadar istihsal edebileceğini ve binaenaleyh ne kadar masraf yapabileceğini tesbit etmektir. Bu bakımdan aşağıdaki satırlar bizim için kâfi gelecektir. Bu yüzden masraf tarafında kâfi derecede düşük olarak gösterilen kıymetler, varidat tarafında kâfi derecede yüksek olarak tesbit edilmiştir. Hâkikatte ise, işletmenin hakikî varidatı — tâli işler dolayısıyla elde edilen gelirler nazarı itibara alınmadığı takdirde — herhalde çok daha düşük olacaktır.

Burada mühim olan nokta, **Orta Anadolu ziraî ekonomisinin malî kudreti hakkında takribî bir fikir** elde etmektir. Bu ise nisbeten kolaydır, zira Orta Anadolu ziraatinin **varidat tarafı** gayet basittir. Çünkü hububattan maada satışa arzedilen mahsuller o kadar azdır ki, getirdikleri para hesaba katılamayacak kadar küçüktür. Satış bakımından mühim rol oynayan hayvan sürüleri mevzubahs ise, bu takdirde, ekseriya vasi step arazisine veya bu araziden mer'a olarak istifade imkânına sahip olan ve ziraatle hemen hemen hiç mesabesinde veya gayet cüzi derecede alâkası bulunan teşebbüslerle karşılaşmaktadır. Orta Anadolunun alelâde tipik çiftçi ekonomisinde hayvan mahsulleri satış bakımından zikredilemeyecek kadar küçük bir rol oynamaktadır : zatî giyim ihtiyaçlarının tatmininde kullanılmadığı cihetle biraz yün, münakale durumuna göre gayet düşük fiyatlarla satılan bir kaç çift yumurta veya tavuk - hepsi bu kadar :

«Buğday ile koyun, gerisi oyun.» **Satışa arzedilen yegâne mahsul hububattır.** 1944, 1945 ve 1946 senelerinin statistiklerine göre Orta Anadolunun kuzey bölgelerinde ortalama olarak hektar başına 8 (nisbeten daha müsait bir durumda bulunan Ankara kurak bölgesinde ise ancak 7), Güneyde 7, Sivasda 6,5 ve Güney - Doğu bölgesinde 6,5 çift kental randıman elde edilmiştir. Bu rakkamlar bakımından şu hususlar gözden irak tutulmamalıdır : Statistiklerin esas ittihaz ettikleri ekseri bölgeler, esas itibariyle Orta Anadolunun kurak bölgesine dahil bulunmayıp daha müsait iklim şartları arzeden bölgeleri de ihtiva etmektedir. Ayrıca bu rakkamlar, bu bölge dahilinde bulunan ve sulama ile yapılan ziraat neticesinde elde edilen istihsali de ihtiva etmektedir. Bu toprakların randımanlarının ise daha yüksek olduğu aşikârdır. Nihayet statistiklerin ait olduğu bu 3 seneden ilk ikisinde hasatlar müsait olmuş, üçüncüsünde de hiç olmazsa fevkalâde kötü bir mahsulle karşılaşılmamıştır. Binaenaleyh Orta Anadolunun kurak bölgelerinin ortalama mahsul miktarını hektar başına 7 çift kental olarak tesbit etmek, hakikatte olduğundan fazla göstermek demektir.

10 hektar tarlaya sahip bir ekonomi «normal» olarak kabul edilirse, çiftçi buğday + nadas sırasını takip etmek suretiyle, senede 5 hektarlık toprak ekiyor demektir. Bu husus iki inek veya öküzü olan bir ekonominin hakikî şartlarına tekabül etmektedir, şöyle ki, günde 1/10 hektar arazi sürülsün ve ekilsin, yani bütün tarla 50 günde işlenebilsin. Sonbahar yağmurlarının nisbeten erken (Eylül sonunda) başladığı müsait bir sene mevzubahs olduğu takdirde bu işlerin başarılması pek âlâ imkân dahilindedir. Bu şartlar altında bahis mevzuu ekonomi hububattan 35 çift kental gayri safi hasılat temin edebilir.

Bu miktardan her şeyden evvel müteakip senenin tohumu ayrılmak icap eder. Bunun için mahsulün % 20 sini, yani 7 çift kental ayırmak kâfi gelmektedir. Binaenaleyh geriye 28 çift kental kalmaktadır.

Çiftçinin başlıca gıdasını ekmek, bulgur ve diğer hamur işleri teşkil ettiğinden **zati istihlâke** ayrılan hububat miktarı fevkalâde yüksektir. Bu bakımdan ailenin kaç fertten teşekkül edeceği meselesi de güçlükler arz etmektedir. «Ziraat İşletme» nin bu bakımdan 8,8 beslenmeye muhtaç nüfus (Ernährungsvollpersonen) zikrettiğini yukarıda söylemiştik. Bu rakkam esas ittihaz edilecek olursa, çiftçinin elinde satmak üzere hububat kalmayacaktır. Fakat burada, aileye mensup fertlerden hiç olmazsa bir kaçının başka yerlerde çalıştığını da hesaba katmak icap ettiğini unutmamak gerekir. Bu sebepten hesaplarımıza ana, baba ve iki çocuktan müteşekkil bir aileyi esas tutmak lâzım gelmektedir. Böyle bir ailenin günlük hububat ihtiyacını 30 kg. olarak tesbit etmek herhalde fazla

yüksekten ziyade fazla alçak bir rakkam kabul etmek demektir. Binnetice senelik hububat istihlâki takriben 11 çift kental olmaktadır. «Zirai İşletme» bu gibi ekonomilerin hayvan mevcudu hakkında, kurak bölge ekonomisinin tipik şartları bakımından çok yüksek olan rakkamlar vermektedir; ihtiyatlı davranarak çok daha düşük rakkamlarla iktifa eder ve hayvan sayısı bakımından bir kaç çift ineği esas alırsak, bunların ve eşeğin, koyun ve kuzuların, kümes hayvanlarının kışın beslenmesi için hiç olmazsa 4 çift kental hububat gerekmektedir. Binaenaleyh ailenin ve bütün ekonominin istihlâki için 15 çift kental sarfedilmekte, satışa ise ancak 13 çift kental kalmaktadır. Çift kental başına ambarda teslim 25 T. L. fiyat biçilirse, o ekonominin yıllık mecmu geliri 325 T. L. na balığ olmaktadır. Esas tuttuğumuz rakkamlar nisbeten optimist bir görüşle tesbit edildiğinden, hakikî gelirin bu miktardan daha yüksek olmasına imkân yoktur, bilâkis düşük olması icap eder. Fakat daha müsait şartlar altında daha yüksek randıman elde edilse veya fevkalâde gayri müsait şartlar altında masraflar düşük olsa bile, tesbit ettiğimiz miktardan bir kaç yüz lira fazla gelir elde eden bir tek ekonomi bulunabilir; ekonomilerin sermaye durumu bu rakkamlarla ifade edilebilir.

Zirai işletme bu yekûnla bütün masraflarını karşılamak mecburiyetindedir. Yalnız bizatihî işletme masrafları değil (ki bunlar Avrupaya nisbetle bazı bakımlardan bir hayli yüksektir, çünkü meselâ ne yakacak ne de kerestelik odunu mevcuttur), ailenin idamesi için lâzım gelen peşin masraflar da bu miktarla karşılanmalıdır. Orta Anadolu çiftçisi bütün faaliyetiyle bütün ihtiyaçlarını karşılamadığından, bu masraflar nisbeten yüksek olmaktadır. Ormansız stepte onun tezekten başka ısıtacak ve yakacak maddesi yoktur. Giyinebilmesi için biraz yün elde edebilmekte, fakat ekseri bölgelerde lifli nebatlar yetişmemektedir; yağ ihtiyacını da — aspur veya keten tohumu ekimi için müsait olan bir kaç bölgeden sarfınazar — koyunlarından elde ettiği iç yağı ile gidermektedir; diğer bütün ihtiyaçlarını satın almak mecburiyetindedir. Sulak bir toprak parçasına sahip olmadıkça, umumiyetle yemiş ve sebze yetiştirememektedir. Muhtaç olduğu tenvirat malzemesini satın almak zaruretindedir. Hayat şartları bakımından ne kadar muktesit ve kanaatkâr olursa olsun ve ihtiyaçlarını ne kadar tahdit ederse etsin, para mukabilinde satın aldığı ihtiyaçlar nisbeten fazladır.

Hububat fiyatlarının yükselmesine rağmen, Orta Anadolu çiftçisi (Türkiyenin daha müsait durumlu diğer bölgelerinin aksine) çok fakirdir ve sıkıntı içindedir. Buna mahsul miktarının seneden seneye temevvüç etmesi ve binnetice senelik rizikonun fevkalâde yüksekliği de inzımam olmaktadır. Bu yüzdendir ki, çiftçi ekonomisi, sağlam kalmak isterse,

esasinda daha az bir sermaye ile iktifa edemez. Fakat bir nokta daha var : çiftçi, şehirlilerin unuttuğu ve 1930 senelerinde Ankarada, kesilen step ağaçlarının senelik halkalarının sayılmasıyla yapılan tecrübelerin de ilmen ispat ettiği hususları gayet iyi bilmektedir. Filhakika takriben her 60 - 80 senede bir mahsulü tamamiyle mahveden çok vahim kurak yıllar olmaktadır. 1949 senesinin kıt bir mahsulle neticelenmesi şehirlileri şaşırtmıştır, fakat çiftçi bu vaziyet karşısında hayret etmemiş, 1874 (1290) senesindeki feci kuraklığı hatırlamıştır. Bugün bile çiftçi, bilhassa azamet satan ve ufak hizmetler için minnettarlık bekleyen kimseler hakkında şöyle demektedir : «Sanki 90 da bana ödünç buğday vermiş.» Bunun içindir ki, çiftçi ihtiyatlı hareket ederek mahsulünü, ancak yeni hasat neticesinden emin olduğu takdirde satmak itiyadını muhafaza etmiştir. Bu bakımdan katıyken müphem tahminlere istinad etmemektedir : «Ekini anbarda, kırıyı mezarda methet.» Çiftçi hasad neticesinden emin olmadıkça samanı bile satmamak lâzım geldiğini bilmektedir :

«Sakla samanı, gelir zamanı.

Kiraz zamanı sattım samanı,

Aldım bu hanı.»

Çiftçinin uzak görüşlülüğü muhtemelen 1949/50 mahsul senesinde Türkiyenin tegaddi durumunu tehlikeli bir felâketten kurtarmıştır; fakat Türk çiftçisi için bunun neticesi şudur ki, sermaye uzun müddet hububata bağlı kalmakta, disponibl bir mahiyet alamamaktadır.

VII

Bütün bu izahatımızdan şu netice çıkmaktadır : makine temini ve bakımı için gereken vasıtalar fevkalâde mahduttur. Ayrıca, makine iktisaden ve ziraat teknik bakımından ancak sonbahar ekiminde kullanılabilir; senenin diğer zamanlarında makine kullanılışı iktisaden elverişli değildir; zira makine esasen işsiz olan mevcut el emeğinin yerine — ekseriya gayri iktisadî denecek kadar yüksek bir nisbette — kaim olduğu gibi, ziraat tekniği bakımından da mühim mahzurlar tevhit etmektedir. Makinenin sair zamanlarda kullanılabileceği yegâne iş nadas olabilir. Çiftçinin pratik olarak bildiği şu hususu yapılan derin tecrübeler de aynen göstermiştir : Nadasın muvaffak olması için ilk nadas ameliyesine çok erken başlanması ve bu işin otların 2 - 3 defa temizlenme ameliyesi ile itmam edilmesi lâzımdır. Ankarada yapılan geniş tecrübeler bunun itiraz kabul etmez bir hakikat olduğunu göstermiştir. Çiftçi de bu keyfiyeti şöyle ifade etmektedir : «Nadası üçle, anbarı eşle»; «Üçlenmemiş eken, olmamış biçer.»

«Esnaf isen küçükten başla,
Koyuncu isen sahilde kışla,
Çiftçi isen tarlayı üçle.»

«Bir defa herk olmuş tarladan alınan mahsul bakırdır,
İki defa herk olmuş tarladan alınan mahsul gümüştür,
Üç defa herk olmuş tarladan alınan mahsul altındır.»

Orta Anadolu çiftçisi nadası umumiyetle gayet dikkatle ifa etmekte ve çift hayvanları bunun için kendisine lâzım gelen zaman bakımından kifayet etmektedir. Aynı işin makine ile yapılması benzin, mazot gibi muharrik maddelerin sarfedilmesini iltizam eder ki, çiftçi mevcut malî kudretiyle bu işin altından kalkamaz. Fakat son zamanlarda yapılan makine ithalâtının da gösterdiği gibi, nadasın diskli pulluklarla veya benzer âletlerle yapılması bazı endişelere sebebiyet vermektedir. Anadolu stepi derin köklü yabancı otlarla doludur. Sahanlı tırmık (diskaro) şüphesiz bu otları paramparça edecektir; fakat bu parçaların toprağa yerleşip yeniden büyümesinden korkulur ki, bu takdirde bunların köklerinden temizlenmesi her zaman kolay olmaz. Sahanlı tırmığa bu şartlar altında birinci derecede yabancı ot müstahsili nazarı ile bakılabilir.

Ayrıca, tatbikaatta, ziraî işletme talî mahsul olarak ucuz süt istihsalinden vazgeçmek istemediği takdirde, makine hayvan kuvvetinin yerine kaim olamamakta, bilâkis munzam bir iş kuvveti tesirini yapmaktadır. Süt istihsalı sayesinde çiftçi, koyun ve keçilerinin kısa süt verme zamanında çocuklarına mütevazî miktarda süt temin edebilmektedir. Fakat, hayvan kuvveti yerine makine ikame edildiği takdirde çiftçi her şeyden evvel gübreden vazgeçmek mecburiyetindedir. Maamafih itiraf etmek lâzımdır ki, Orta Anadolu'nun kurak bölgelerinde gübreden istifade, sulak bölgelerde olduğu kadar mühim değildir. Kurak bölgelerle sulak bölgeler yanyana bulunuyorsa, ahır gübresi muhakkak ki sulanan sahada daha iyi neticeler verecektir. İki senede ancak bir ekim yapılması, hava şartlarının da tesiriyle, toprağın ihtiva ettiği tuzların nisbeten süratle ve elverişli bir şekilde tahallül etmesine sebep olmaktadır. Buna rağmen gübrenin Orta Anadolu'nun kurak bölge ziraatine yapacağı tesirler küçümsenmemelidir. Zira gübre Orta Anadolu'da yakacak maddesi olarak kullanılmaktadır. (Bu yüzdendir ki, Orta Anadolu köylüsüne ucuz yakacak maddeleri temin edilebilirse, gübre Anadolu topraklarının randımanlarının artırılmasında mühim bir rol oynayabilir.) Çiftçi gübrenin ne kadar mühim tesirler icra ettiğini gayet iyi bilmektedir : «Tarlanın eyisi suya yakım,

daha eyisi eve yakını» (zira o tarla ilk olarak gübrelenir). «Hırsızın aklı olsa gübre çalar.» «Kadı yalan söyler, gübre söylemez.»

Binaenaleyh, çiftçi hayvansız iş göremediğinden — eşekten maada diğerlerini de bir çok işlerde kullanmaktadır — makine, çiftçi ekonomisi için umumiyetle munzam bir yük teşkil etmektedir.

Hülâsa olarak diyebiliriz ki, yukarıda zikrettiğimiz bütün mülâhazalar bize makinenin bütün Anadolu ziraî ekonomisini hakikaten temelinden değiştirebilecek bir vasıta olmadığını göstermiştir. Bu ifadeyle makinenin, Orta Anadolu'nun diğer bölgeleri ve diğer işletme şekilleri için ehemmiyet arzetmeyeceğini kastetmek istemiyoruz. Fakat Orta Anadolu'nun münferit çiftçi ekonomisi kaide olarak — bir çok istisnalar mevcut olmakla beraber — makine istihdamını, makine temini için yapılması gereken masrafları, işletme ve tamir masraflarını ve gereken muharrik maddeleri rantabilitesi mutazarrır olmaksızın karşılayamaz.

VIII

Makinenin köy cemaatince veya kooperatiflerce kollektif bir şekilde istihdamı hususunda sık sık teklifler ortaya atılmıştır. Bazı şartlar altında böyle bir teşkilât mümkün olabilir, lâkin umumiyetle mühim mahzurlar da husule gelmektedir. Ekim müddeti esnasında tarla her istenilen zamanda işlenemez. Bu müddet zarfında hava ekseriya çok değişiktir, yağmurlar ekseriya sıktır ve binaenaleyh yaş toprağı sürmek tehlikesi çok büyüktür. Evvelce tayin edilmiş muayyen günler zarfında makineyi münferit çiftçinin emrine âmâde kılan her teşekkül — tatbikatta, mevcudiyeti için mücadele eden ekonomiler arasında kavga ve münazaalara sebebiyet vermeden makine kuvvetini münferit işletmelere tevzi eden yegâne imkân budur — bu şartlar altında muvaffakiyetsiz bir ekim yapılmasını mecburî kılacaktır. Ekim zamanı hakkında çiftçinin koyduğu bir çok kaideler vardır. Bunların bazılarının sebebi malûm olmakla beraber bazılarının henüz araştırılmamıştır.

«Bulut gider Aydına, bak işine kaydına,
Bulut gider Akhisara, var yat aşara.»

Aksaray civarında şöyle denilmektedir :

«Bulut Şama, eşek dama.»

Manisada ise şöyle denilmektedir :

«Bulut gider ovaya,
Hizmetkârlar odaya.»

Erbaada ise şu tavsiyede bulunulmaktadır :

«Vaktiyle ekmeyen, eksik mahsul alır.»

Bu zaman zarfında Anadolu toprakları bir dereceye kadar Kuzey Almanyada «Minutenböden» diye adlandırılan topraklara benzemektedir. «Minutenböden» denmesinden maksat, bu toprakların faydalı bir şekilde ekilebilmesi için iktisadî dispozisyonların her an değiştirilmesine ihtiyaç olmasıdır. Fakat her nevi kollektif makine mülkiyetinin bu topraklarda behemehal hasıl edeceği intibak kabiliyeti noksanı zarurî olarak yanlış ekim tedbirlerinin alınmasını ve hasat neticesinin de buna göre olmasını intaç eder. İklim, hava şartları ve toprağın durumu hiç bir kaideye tâbi değildir.

Bu hususa **Anadolu çiftçisinin mutlak ferdiyetçiliği** de inzımam etmektedir. Anadolu köylüsü Rusyanın Mir sisteminde veya Güney Slav memleketlerin Büyük Ailelerinde an'anevî olarak tatbik edilen kollektif çalışma tarzından bihaberdir. İklim şartları neticesinde derhal çift sürmeye geçilmek zarureti karşısında, köyde ciddi kavgaların vuku bulması muhakkaktır. Anadolu köylerinde hudut ihtilâflarının sebebiyet verdiği münakaşalar bunun köyün huzuru bakımından ne kadar mühim olduğunu göstermektedir. Bu şartlar altında, makine kuvveti üzerinde ısrar ediliyorsa, çiftçilere muayyen bir ücret mukabilinde çift sürme işini gören ufak hususî teşebbüslerin finansmanı dahi uygun olabilir. Bu takdirde hiç olmazsa köy cemaati dahilindeki kavgaların müsebbibi olan vak'alar ortadan kalkabilir. Fakat burada mühim olan bir nokta varsa o da, bu ufak hususî müteşebbise ücretinin ne şekilde verileceğidir. Çiftçinin, haklı olarak, müstakbel hasatlar için kapital yatırımlarında bulunmaktan kaçınmasının her şeyden evvel mahsul miktarının seneden seneye dalgalanmasına irca edilebilir. Aksi takdirde çiftçi, yatırım neticesinden emin olmaksızın yatırımda bulunmaya mecbur kalacaktır. Bu kaçınma temayülü, ziraatte kollektif çalışmanın an'anevî organizasyon tarzında kendini göstermektedir; zira bu organizasyon şekline göre faaliyete iştirak eden beher hizmete sabit bir bedel vermekten kaçınılmaktadır. Bu temayül bütün Ön Asyada hâkimdir ve yatırımda bulunulan mahsulün neticesinin gayri müemmen oluşuna istinad etmektedir. Bu yüzden hasat rizikosunun faaliyete iştirak eden herkese taksim edilmesi istenmektedir. Bu husus, esasen benzer şartlar ve vaziyetler altında teşekkül etmiş olan **eski şeriat ahkâmında** da ifade edilmiştir. Bu hükümlere göre **gayri safi randımanın ekime iştirak edenler arasında şu şekilde taksimi** gerekmektedir : 1/5 arazi sahibine, 1/5 su verene, 1/5 tohum verene, 1/5 cer kuvvetini temin edene, 1/5 el emeğine. Bu taksim tarzı tam olarak ancak

nadiren tatbik edilmek ve bilhassa kurak bölge ziraatinde ona göre değiştirilmekle beraber, bu prensip bizatihi bütün Ön Asya ziraatinin zihniyetine hâkim bulunmakta ve tabii şartlara da uymaktadır. Binaaleyh ücret mukabilinde çift sürme sistemi tahakkuk ettirilmek isteniyorsa bu sistemin bir «ortak» şeklinde tatbiki en muvafık olur.

IX

Türkiye ziraatinin makineleşmesi hakkında ileri sürülen fikirler müsait görünmemek ve ancak tamamıyla muayyen şartlar ve faraziyeler altında makineleşme muvaffak olabilmekle beraber, bununla hiç bir veçhile, hasat zamanı mevcut olan muazzam iş miktarının ifasını kolaylaştırabilecek makine istihdamı tarzlarının bulunmadığı kastedilmemektedir. Yalnız kullanılacak makinenin teknik bakımdan mümkün mertebeye elde edilmiş çift sürme metodlarına istinad etmesi icap eder.

Meselâ, Avrupada umumiyetle kullanılan ve başardığı iş nisbeten kara sapaninkine benzeyen **kültivatörün**, ziraatin genişletilmesi hususunda muvaffakiyetle tatbiki mümkündür. Bu bakımdan yapılacak tecrübeler (tekrar ediyoruz : nümuneler üzerinde yapılan tecrübeler değil, fiili tecrübeler) belki de elverişli olabilir. Veyahut hafif ve kullanılması kolay olan mibzerler (tohum ekme makineleri) de aynı ehemmiyeti taşıyabilir. Mibzerlerin komplike olması icap etmez, zira bunları fevkalâde düzgün ve doğru bir hat üzerinde çekmek icap etmemektedir. Çünkü Anadolu'nun kurak bölgesinde, modern Avrupa ziraatinde olduğu gibi, toprağın sürgünden geçirilmesi zarurî olmadığı gibi elverişli de değildir : «Hidrellezden sonra tarlada yılan bile oynasa zarar verir.»

Bu bakımdan muhakkak ki, tecrübe edilmeye lâyık daha bir çok imkânlar mevcuttur. (Çiftçinin an'anevi bilgisinin ahengini ve toprak biyolojisi hakkında malik olduğu tecrübeleri bozmamak hususunda görüş tarzına sadık kalındığı takdirde, bu imkânların tecrübeye lâyık bir kıymeti haiz oldukları anlaşılır.) Fakat makine istimalinde gözden ırak tutulmaması icap eden diğer bir husus daha vardır : makineden beklenen hizmet ile çiftçinin hayvanlarıyla başardığı iş arasında âhenk bulunması icap eder. Bu bakımdan çiftçiye daha kuvvetli başka hayvanlar temin etmesi yolunda verilecek tavsiyelerle de iş bitmiş olmaz. Orta Anadolu'nun küçük ineği yaşadığı ve her şeyden evvel yaşamağa mecbur olduğu şartlara tamamen intibak etmiştir. Diğer kuvvetli hayvan ırkları iptidai beslenme ve bakım şartlarına pek de tahammül edemezler. Burada da her yerde olduğu gibi, «ırk mideden geçer» cümlesi caridir. Daha kuvvetli çift hayvanları elde etmek isteniyorsa, bu takdirde işe yem ve gıda

şartlarının islahiyle başlamalıdır. Fakat bu, kuru ot ve çayırın bulunmadığı ve yemlerin bizzat yetiştirilmesi için bugüne kadar mevcut olan nebatların kifayet etmediği Orta Anadolu'nun kurak bölgesinde pek de kolay değildir.

İdeal hal çaresi, her çiftçiye, kuru ziraatin yanında **sulanmış ufak bir tarla** temin etmek olabilirdi. Bu takdirde çiftçi tarlasında sebzeden maada daha kuvvetli hayvanların beslenebilmesi için yem de yetiştirebilirdi. Bu hal çaresi insana ilk nazarda görüldüğü gibi ütöpik değildir. Türkiyede sulanmış arazi temini için şimdiye kadar, kaideten, bütün bir bölgeyi kavrayan muazzam sulama projeleri yapılmıştır. Bu gibi projelerin gerektirdiği muazzam masraflardan sarfınazar, derhal tatbikleri hususunda güçlüklerle karşılaşmaktadır. Her şeyden evvel kuvvetli güneş ışınlarının tesiriyle yeraltı su seviyesi nisbeten yakın olan topraklarda husule gelen muazzam kılcallık hâdisesi neticesinde toprağın tuz miktarının artabileceğini düşünmek icap eder; zira dikkatli ve esas itibariyle çiftçinin tecrübesinden istifade ederek önleyici tedbirler alınmadığı ve bilhassa fazla sular akıtılmadığı takdirde böyle bir tehlike kolayca zuhur edebilir. Bilhassa bu son tedbir beklenen neticeyi temin hususunda bizzat sulama ameliyesinden daha da muvaffakiyetli olmaktadır. (Konya ovası bu hususa iyi bir misal teşkil eder.) Fakat büyük mikyasta sulama her şeyden evvel bu tahsisî işi bilen kimselere muhtaçtır. Çiftçinin ampirik bilgisinin bu sahada, kuru ziraatte olduğundan, belki daha büyük bir rolü vardır. Türkiyede kurak bölge çiftçisi kendi sanatını gayet iyi bilmekle beraber, tecrübesi sulama ziraatine uygun olmadığından bu sahada her şey tamamıyla farklıdır. Sulama ziraati çok daha fazla şeyler talep etmektedir; zira kurak bölgede asgarî su miktarı mevzubahs olmakta ve çiftçinin kurak bölge ziraatinde öğrendiği usullerin ekseriya tam aksinin tatbiki icap etmektedir. Sulama işlerini bilen çiftçiler bundan dolayı Türkiyede gayet azdır: bunların yetiştirilmesi ise uzun nesillerin tecrübelerinin neticelerine bağlıdır.

Lâkin, kurak bölge çiftçisine, kuru ziraat çiftçisi vasfını kaybettirmeden, lâzım gelen yem nebatlarını yetiştirmek üzere ufak ve sulanmış bir tarla verilebilse vaziyet daha başka olacaktır. Çiftçi bu takdirde esas vazifesini terketmemiş olacaktır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde bu husus nisbeten az vasıtalarla temin edilebilir. Meselâ, Eskişehir civarındaki şeker pancarı bölgelerinde çiftçiler kendiliklerinden tulumbalar tesis ederek lâzım gelen suyu yeraltı su damarlarından temin etmektedirler. Aynı şey diğer bölgelerde de yapılabilir ve bu bakımdan modern tulumba tekniğinin de tatbiki tamamıyla yerinde olur.

Fakat meselenin halli için, belki de, hiç modern olmayan, bilâkis eski Ön Asyada tatbik edilip bugüne kadar muhafaza edilmiş olan diğer bir imkân daha mevcut olabilir. İç İranın bütün ziraati «Kanate» adı verilen sulama, sistemine istinad etmektedir. Bunlar yeraltı su kanallarıdır ve öyle şayanı hayret bir sanatla yapılmışlardır ki, senelerce suyu mevsimlere muntazaman taksim etmektedirler. İranda yakın yerlerden su temin eden kısa yeraltı kanalları olduğu gibi, 50 hattâ 100 kilometrelik kanallar da vardır. Toprağın altındaki su yolları bilhassa Yezd ve Isfahanda oturan ve bu kanalların inşasını kendilerine meslek edinmiş olan aileler tarafından yapılmaktadır. Bunların inşa kabiliyeti irsîdir. Böyle su yolları inşa eden kimse suyun nereden temin edilebileceğini şayanı hayret bir emniyetle bilmekte ve yine şayanı hayret bir maharetle suyu gereken yerlere istenilen miktarda sevk etmektedir. İç İranın fevkalâde inkişaf etmiş ziraati bu sistem olmaksızın izah edilemez.

İç-İran arazisinin bünyesi Anadolununkine son derece benzemektedir. Orada da uzun dağ silsileleri geniş ovaları çevrelemektedir. Yalnız Anadolu'da kuvvetli yağmurlar olduğundan yeraltı su cereyanları muhtemelen daha çok ve daha kuvvetlidir. Binaenaleyh yeraltı su kanalları çok daha kısa olarak inşa edilebilir. Bu şartlar altında kanal inşası işinin Anadolu'da da şayanı dikkat bir başarı temin edip etmeyeceğini denemek herhalde zahmetine katlanmaya değer. Avrupa tekniğinin vazifesi ise Acem kanalcıların ilminin yerine geçmek değil, bu yolların makine vasıtasıyla daha kolay bir şekilde inşa edilip edilemeyeceğini tayin etmek olacaktır.

Hangi teknik vasıtayı kullanırsak kullanalım, istersek Amerikayı misal alarak kuru ziraat sistemi yanında yeter miktarda yem nebatlarını da yetiştirmeye muvaffak olalım, veya çiftçilere modern teknik vasıtalarla beraber ufak ve sulanan tarlalar verelim, veya aynı gayeye yeraltı su kanalları sayesinde varalım, Anadolu ziraatine daha müstahsil ve daha kuvvetli makineleri sokmak için alınması gereken tedbirler hususunda muayyen bir sıraya riayet etmek mecburiyetindeyiz : 1) Yem; 2) Daha kuvvetli hayvanlar; 3) Daha müstahsil olan makine. Bu inkişaf neticesinde çiftçinin daha geniş bir sahayı işleyebilmesi mümkün olacaktır.

X

Yukarıdaki izahatımızda Orta Anadolu ziraatinin ve istihsalinin ne dereceye kadar ve ne gibi vasıtalarla inkişaf ettirilebileceğini göstermeye çalıştık. Bu hususta mevcut olan imkânlar bilhassa buğday ziraati bakımından mübalâğa edilmemelidir; zira hava şartları müsait olduğu zaman-

larda bile Orta Anadolu ikliminin nebatların kısa zamanda hızla büyümesini icap ettirmesi, karbonhidratların istihsal randımanını tahdit etmektedir. Buna rağmen bazı imkânların mevcut olduğunu da söyleyebiliriz. Fakat burada dikkat edilecek en mühim husus şudur : büyük aksülâmelerle karşılaşılacak istenilmiyorsa, o zaman Anadolu çiftçisinin tecrübelerinden istifade etmek şarttır. Bu arada dikkatle nazarı itibara almak şartıyla, diğer memleketlerin, gerek Avrupa, gerek Amerika ve gerekse Asyanın teknik tecrübelerinin de çok faydası dokunabilir. Lâkin Anadolu ziraatinin terakki edebilmesi için mühim olan hususlar, Halle'de, Montpellier'de veya Detroit'de bulunamaz - en esaslı nokta bizzat Anadolu çiftçisinin Anadolu toprağına çevirdiği dikkatli ve düşünceli bakışta okunmaktadır.

«Sahibinin gözü tarlaya gübredir.»

Tercüme eden :
Süphan ANDIÇ